

I. ДАВНЯ ІСТОРІЯ

ДІЯЛЬНІСТЬ АНТИПОМПЕЯНСЬКОЇ ОПОЗИЦІЇ В РИМІ З 66 ПО 63 рр. ДО Р.Х.

В статті досліджується активізація антипомпеянської опозиції в Римі у період ведення Гнеєм Помпеєм Великим війни на Сході з метою з'ясування передумов політичних невдач Помпея в 62 р. до Р.Х. Здійснюється аналіз вузлових подій в історії Риму 66-63 рр. до Р.Х.: судів над народними трибунами, «єгипетського питання», аграрного законопроекту Сервілія Рулла та ін. Висловлюється припущення, що, користуючись відсутністю Помпея та слабкістю його «партії», антипомпеянська опозиція прагнула максимально ускладнити його політичні позиції перед поверненням до Риму.

Ключові слова: Помпей Великий, помпеянці, суд над Манілієм, проект Рулла, єгипетське питання, Красс, Цицерон, Катул.

Римська політика періоду 66–60 рр. була предметом детального розгляду багатьох дослідників. Серед них варто відзначити роботи Е. Груена¹, Р. Сігера², Т. Вайзмана³, Д. Шоттера⁴, Х. Свейн та М. Дейвіса⁵ та ін. Окремі аспекти розглядуваної теми розроблялися в публікаціях таких дослідників, як Дж. Ремсі⁶, А. Уорд⁷, М. Гріффін⁸, В.К. Хрустальов⁹ та ін.

* **Андрій Коваль** — аспірант кафедри історії стародавнього світу та середніх віків історичного факультету івівського національного університету імені Тараса Шевченка. Email: artifex@ukr.net. Науковий керівник: к. і. н., доц. Рудь Микола Олексійович.

¹ Gruen, E.S. The Last Generation of the Roman Republic / By E.S. Gruen. — Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1974. — 596 p.

² Seager R. Pompey the Great: a political biography / Robin Seager. — 2nd [updated] ed. — Oxford: Blackwell Publishing, 2002. — 288 p.

³ Wiseman, T.P. The Senate and the Populares / T.P. Wiseman // Cambridge Ancient History: In 14 Vol. / Ed. by J.A. Croock, Andrew Lintott, Elizabeth Rawson. Vol. 9. The Last Age of the Roman Republic, 146-43 B.C. — Cambridge: Cambridge University Press, 2006. — P. 327–367.

⁴ Shotter, D. The Fall of the Roman Republic / By David Shotter. — London: Routledge, 1994. — 114 p.

⁵ Swain, H., Davies, M.E. Aspects of Roman History 82 BC — AD 14. A Source-based Approach / By H. Swain and M.E. Davies. — London and New York: Routledge, 2010. — 426 p.

⁶ Ramsey, John T. The Prosecution of C. Manilius in 66 B.C. and Cicero's «pro Manilio» / John. T. Ramsey // Phoenix. — 1980. — Vol. 34, No. 4. — P. 323–336.

⁷ Ward, Allen M. Politics in the Trials of Manilius and Cornelius / Allen M. Ward // Transactions and Proceedings of the American Philological Association. — 1970. — Vol. 101. — P. 545–556.

Попри наявність значної історіографічної бази, ряд проблем, що мали місце у вказаний період, залишаються невирішеними. Так, дослідники досі не одностайні в інтерпретаціях окремих подій — судового процесу над Манілієм, аграрного законопроекту Сервілія Рулла, діяльності Марка Красса в 60-х рр. до Р.Х. тощо. Мета цієї статті — проаналізувати політичні події в Римі в період 66–60 рр. до Р.Х. в контексті інтересів Помпея Великого та «партії» помпеянців, здійснити спробу пояснити політичні невдачі Помпея після повернення в Рим.

Для досягнення поставленої мети було використано джерельну базу, що складається із творів античних авторів: промови оратора Цицерона («De imperio Cn. Pompei», «De lege agraria contra Rullum»), а також коментарі Асконія Педіана і схоліаста з Боббіо до його втрачених промов; біографії Помпея, Цицерона і Красса з «Порівняльних життєписів» Плутарха; тридцять шоста та тридцять сьома книги з «Римської історії» Діона Кассія; «Про змову Катіліни» Саллюстія; розділ «Божественний Юлій» з праці Светонія «Життя дванадцяти Цезарів».

Причини того, що політична ситуація наприкінці 60-х років до Р.Х. складалася не на користь Помпея, полягали в тому, що із 66 р. до Р.Х. в Римі активізувалася антипомпеянська опозиція, дії якої були спрямовані проти нього та його прибічників. Опозиційні Помпеєві діячі скористалися тим, що найвидатніші представники помпеянців брали участь у війні з Мітридатом як легати Помпея¹⁰, відтак в Римі їх залишилось небагато. Як зазначив Р. Сігер, в судах вороги Помпея та захисники сулланського порядку прагнули взяти реванш над народними трибунами 67 та 66 рр. до Р.Х.¹¹ Одним із перших помпеянців, кому довелося постраждати від ворожої діяльності, був Гай Манілій¹², законопроект якого і забезпечив Помпею командування у війні проти Мітридата.

За повідомленнями джерел, імовірно було здійснено кілька спроб притягнути Манілія до суду: в грудні 66 р. до Р.Х. — в останні дні преторської каденції Цицерона (Plut. Cic. 9; Dio. 36, 44, 1), та на початку 65 р. до Р.Х.¹³ Сучасні дослідники схиляються до думки, що позови проти Манілія були різні: перший у сфері *repetundae*, другий — *maiestas*¹⁴.

⁸ Griffin, Miriam. The Tribune C. Cornelius / Miriam Griffin // The Journal of Roman Studies. — 1973. — Vol. 63. — P. 196–213.

⁹ Хрусталёв В.К. Уголовные процессы над народным трибуном Гаем Манилием в 66–65 гг. до н.э.: политический аспект / В.К. Хрусталёв // Мнемон. — 2013. — Вып. 13. — С. 239–252; «Египетский вопрос» в римской политике в 60-е гг. до н.э. / В.К. Хрусталёв // Метаморфозы истории. Научный альманах. — 2014. — № 5. — С. 142–153.

¹⁰ Gruen, E.S. The Last Generation of the Roman Republic... — P. 63.

¹¹ Seager R. Pompey the Great: a political biography... — P. 63.

¹² Gruen, E.S. The Last Generation of the Roman Republic... — P. 261–262.

¹³ Seager R. Pompey the Great: a political biography... — P. 64.

¹⁴ Gruen, E.S. The Last Generation of the Roman Republic... — P. 261–262; Seager R. Pompey the Great: a political biography... — P. 64; Ramsey, John T. The Prosecution of C. Manilius... — P. 323–324; Хрусталёв В.К. Уголовные процессы над народным трибуном Гаем Манилием... — С. 242–247.

Джерела передають, що трибун просив Цицерона, як голову відповідного суду¹⁵ посприяти йому (Dio. 36, 44, 1-2; Plut. Cic. 9) і в результаті той призначив суд на останній день своїх повноважень — 29 грудня. Це викликало незадоволення народних трибунів, які змусили Цицерона виступити на *contio* із поясненнями такого вчинку (Plut. Pomp. 9). Як пише Діон Кассій, через народні заворушення суд так і не зібрався (Dio. 36. 44, 2). Невдовзі було поновлено спробу притягти Манілія до суду, яку він зірвав за підтримки озброєних прибічників (Ascon. 60 C). Врешті-решт, тодішні консули Котта і Торкват були вимушені взяти суд під особисту охорону, проте сам Манілій подався у добровільне вигнання (Ascon. 60 C).

Частина дослідників схиляється до думки, що судовий процес проти Манілія був способом для сенатської опозиції зашкодити Помпеєві¹⁶. Однак, В.К. Хрустальов здійснив спробу довести, що Манілія не варто вважати «слухняним знаряддям в руках могутнього Помпея»¹⁷. Він вказує, що на початку свого трибунату Манілій діяв самостійно, пропонуючи закон про право вільновідпущеників голосувати у всіх трибах¹⁸. На думку В.К. Хрустальова, судове переслідування Манілія варто пов'язувати із заворушеннями, влаштованими ним у процесі голосування, а не з його приналежністю до помпеянців¹⁹. Манілій же запропонував віддати Помпеєві верховне командування у війні проти Мітридата в обмін на захист від засудження²⁰. Саму ж угоду між народним трибуном і полководцем В.К. Хрустальов називає неміцною і тимчасовою²¹, оскільки «Помпей не захотів за будь-яку ціну захищати Манілія»²².

На нашу думку, певні положення цієї теорії заслуговують на критику. Так, за словами Діона Кассія, Манілій шукав захисту в Помпея не від можливого судового переслідування, а щоб уникнути помсти плебсу, розгніваного провалом його першого законопроекту (Dio. 36. 42, 1). Очевидно, що його сподівання виправдалися, оскільки вже Плутарх розповідає, що Манілій «користувався добрим ставленням народу» — «ὁ δὲ Μανίλιος οὕτως εὖνοίαν εἶχε καὶ σπουδὴν ὑπὸ τοῦ δήμου» (Plut. Cic. 9). З подальших слів Плутарха випливає, що римський плебс був переконаний в «антипомпеянському» характері суду над Манілієм (Plut. Cic. 9).

Це ж саме підтверджується і вчинками Цицерона. Попри його явне небажання спочатку допомогти колишньому трибунові (Dio. 36. 44, 1), все ж він виступив на його захист «заради відсутнього тоді Помпея» — «ὁ δ' ὑλέστη

¹⁵ Seager R. Pompey the Great: a political biography... — P. 64.

¹⁶ Gruen, E.S. The Last Generation of the Roman Republic... — P. 261–262; Seager R. Pompey the Great: a political biography... — P. 63; Ward, Allen M. Politics in the Trials of Manilius and Cornelius... — P. 546.

¹⁷ Хрустальов В.К. Уголовные процессы над народным трибуном Гаем Манилием... — С. 251.

¹⁸ Там само.

¹⁹ Там само. — С. 241.

²⁰ Там само. — С. 242.

²¹ Там само. — С. 250.

²² Там само. — С. 251.

προθύμως, οὐχῆκιστα διὰ Πομπλήιον ἀπόντα» (Plut. Cic. 9). Цілком зрозуміло, що Цицерон мотивувався не особистою відданістю Помпееві, а хотів за його рахунок збільшити свій політичний вплив, щоб претендувати на консулат. Тому він активно підтримував як закон Манілія про призначення Помпея на війну з Мітридатом (Dio. 36. 43, 2), так і самого народного трибуна.

На нашу думку, послідовність дій Цицерона пояснюється наступним чином. Як голова *questionis repetundarum*, він міг вплинути на формування колегії суддів²³, і для цього він і призначив розгляд справи на 29 грудня. Вже через день його повноваження претора завершилися б і він зміг би прийняти участь у процесі як захисник Манілія, що він і обіцяв на *contione*, попередньо призначивши дату розгляду справи (Plut. Pomp. 9). Таким чином, він міг бути адвокатом на судовому процесі із вигідними для себе судьями. Якщо не через заворушення плебсу (Dio. 36. 44, 2), то саме через подібний задум Цицерона перша справа проти Манілія зазнала провалу — позивачі відмовилися від обвинувачення. У такому випадку, його противники були вимушені змінити тактику, дочекавшись вступу на посаду нових преторів та сформулювавши новий позов, цього разу в *quaestionem de maiestate*²⁴.

В історіографії прийнято вважати, що нове обвинувачення пов'язане із заворушеннями, що стали на заваді першому судові над Манілієм²⁵. Однак, якщо відштовхуватись від припущення, що позивачі відкликали позов через втручання Цицерона, виникає необхідність нового пояснення. На нашу думку, друге обвинувачення стосувалося порушень під час голосування за його перший законопроект — *lex Manilia de libertinorum suffragiis*. На таке припущення наштовхують слова Діона Кассія про порівняння Росція, якого хвалили за закон про місця в театрі для вершників, із Манілієм, який за свій закон ледве не потрапив під суд: «Ἐσῆνευκε μὲν οὖν καὶ ὁ Ῥώσκιος νόμον, ἐσῆνευκε δὲ καὶ ὁ Γάιος ὁ Μάλλιος, ὅτε ἐδημάρχησεν· ἀλλ' ἐκεῖνος μὲν τὰς γὰρ τῶν ἱππέων τὰς ἐν τοῖς θεάτροις ἔδρας ἀκριβῶς ἀπὸ τῶν ἄλλων ἀφόρισε καὶ ἔλαινον ἐπ' αὐτῷ ἔλαβεν· ὁ δὲ δὴ Μάλλιος, καὶ δίκην ὀλίγου ὑπέσχε» (Dio. 36. 42, 1). Оскільки встановлено, що перший суд був *de repetundae*, то впливає, що саме другий суд — *de maiestate* — мав розслідувати вину Манілія за заколот під час голосування за його перший законопроект. Додатковим аргументом на користь цього припущення є активна участь в другому процесі Луція Доміція Агенобарба²⁶, який протистояв Манілію під час того голосування (Ascon. 45 C). На суді ж Доміцій підтримував обвинувача і, очевидно, міг виступати свідком обвинувачення.

²³ Long, George. *Repetundae*/ George Long // William Smith, D.C.L., L.L.D. A Dictionary of Greek and Roman Antiquities. — London: John Murray, 1875. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/secondary/SMIGRA*/Repetundae.html

²⁴ Seager R. *Pompey the Great: a political biography*... — P. 64.

²⁵ Gruen, E.S. *The Last Generation of the Roman Republic*... — P. 262; Хрусталёв В.К. Уголовные процессы над народным трибуном Гаем Манилием... — С. 247.

²⁶ Seager R. *Pompey the Great: a political biography*... — P. 64; Хрусталёв В.К. Уголовные процессы над народным трибуном Гаем Манилием... — С. 248.

Підсумовуючи вищенаведені аргументи, ми припускаємо, що весь процес над Манілієм відбувався наступним чином. Недоброзичливці Помпея вперше притягли Манілія до суду наприкінці 66 р. до Р.Х. Оскільки завдяки йому Помпей отримав надзвичайні повноваження для ведення війни з Мітридатом, успішне засудження колишнього трибуна було б значним ударом як по авторитетові Помпея, так і по тих помпеянцях, що перебували в Римі. Однак, бажаючи зробити послугу Помпеєві та перебуваючи під тиском народних трибунів, у хід процесу втрутився Цицерон, чим змусив обвинувачів скасувати позов. Вони були вимушені змінити тактику: звинуватити Манілія в іншому злочині — *de maiestate*, оскільки при повторній спробі засудити його за *per-tundatum* існувала небезпека знову наштовхнутися на дружнього йому претора²⁷. Очевидно, Цицерон і цього разу мав його захищати (Plut. Cic. 9; Ascon. 60 C), однак, прогнозуючи для себе неуспішне завершення цього суду, Манілій взявся вирішувати проблему силовим методом — за допомогою ватажків озброєних банд (Ascon. 60 C), в чому йому, імовірно, надали підтримку Луцій Сергій Катіліна та Гней Пізон (Ascon. 66 C). Очевидно, він більше не вірив у те, що Цицерон та помпеянці зможуть захистити його від могутніх обвинувачів²⁸. Тим самим Манілій лише створив стовідсоткову основу для свого засудження і був вимушений піти у добровільне вигнання. Стосовно ж того, що Помпей не захотів захищати Манілія за всяку ціну, як пише В.К. Хрустальов [9, с. 251], то необхідно зазначити, що своїми діями для запобігання суду він надто скомпрометував себе і його захист міг коштувати помпеянцям більше, ніж та користь, яку міг принести Манілій в їх лавах.

Наступною ціллю антипомпеянської опозиції став трибун 67 р. до Р.Х. Гай Корнелій, який раніше був квестором Помпея (Ascon. 61 C). Він теж кілька разів підпадав під судове переслідування, в обох випадках основою обвинувачення був *maiestatem*. Вперше це було в 66 р. до Р.Х., коли позов проти нього подали брати Комінії, однак тоді на заваді стали вже згадані Манілієві ватажки банд — «*oregatum duces*» (Ascon. 59 C). Повторну спробу засудити Корнелія було здійснено в середині 65 р. до Р.Х.²⁹, причому його було звинувачено у порушенні вето його колеги Сервілія Глобула. Характерним є те, що сам Глобул відмовився визнати факт порушення свого вето і виступав на захист Корнелія³⁰.

На боці обвинувачення виступила група впливових консулярів: Квінт Гортензій Гортал, Квінт Лутацій Катул, Квінт Цецилій Метелл Пій, Марк Теренцій Лукулл (брат Луція Ліцинія Лукулла) та Мамерк Емілій Лепід³¹ і всі були відвертими противниками Гнея Помпея³². Катул та Гортензій, наприклад,

²⁷ Seager R. Pompey the Great: a political biography... — P. 64.

²⁸ Ward, Allen M. Politics in the Trials of Manilius and Cornelius... — P. 551.

²⁹ Griffin, Miriam. The Tribune C. Cornelius... — P. 211.

³⁰ Gruen, E.S. The Last Generation of the Roman Republic... — P. 265; Seager R. Pompey the Great: a political biography... — P. 65; Щеголев А.В. Судебный процесс об оскорблении величия по комментарию Аскония к речи Цицерона «Pro Cornelio» / А.В. Щеголев // IVS ANTIQVVM. Древнее право. — 2000. — № 1 (6). — С. 161.

³¹ Ward, Allen M. Politics in the Trials of Manilius and Cornelius... — P. 554–555.

³² Gruen, E.S. The Last Generation of the Roman Republic... — P. 265.

активно боролися ще проти прийняття *legem Gabinia*, вбачаючи у Помпесві узурпатора (Dio. 36, 36; Cic. *De imp. Pomp.* 51, 56-60; Plut. *Pomp.* 25); Теренцій Лукулл захищав як інтереси свого брата, якого Помпей посунув з посту командувача у війні проти Мітрідата, так і свої власні, оскільки інший наблизений до Помпея трибун — Гай Меммій — роком раніше намагався притягти його до суду (Plut. *Luc.* 37); Метелл Пій явно міг вважати, що Помпей вкрав у нього лаври переможця над Серторієм; Лепід, найімовірніше, підтримував Пія, оскільки міг мати з ним давні зв'язки з періоду Союзницької війни.

Їхня кінцева мета передбачала, як мінімум, витіснення з Риму трибуна-помпеянця, який встиг за період своєї діяльності зробити собі ім'я. Максимальний же результат для них означав дискредитацію самого інституту народного трибунату у тому виді, в якому Помпей відновив його в 70 р. до Р.Х.³³ Цілком очевидно, що трибунат став ефективним зняряддям в політиці Гнея Помпея: саме народні трибуни забезпечили йому виняткові повноваження в кампаніях проти піратів та Мітрідата³⁴, а сам Помпей не забував їм віддячувати. За словами Діона Кассія, Манілій звернувся до Помпея, оскільки бачив, що завдяки йому Габінії добився найбільшого впливу — «τὸν Πομπήιον καὶ ἀπόντα ἐκολάκευσεν, ἄλλως τε καὶ ὅτι τὸν Γαβίνιον πλεῖστον παρ' αὐτῷ δυνάμενον ἤσθητο» (Dio. 36. 42, 4). Тож, відповідно, противники Помпея прагнули позбавити його такого потужного політичного зняряддя, як трибунат. Цього разу, завдяки вдало побудованій риториці, Цицерон зміг повністю виправдати Корнелія, чим заробив собі підтримку помпеянців на майбутніх консульських виборах³⁵.

В тому ж 65 р. до Р.Х. на політичній арені Риму знову з'являється Марк Ліциній Красс. Про його життя та діяльність після консульства 70 р. до Р.Х. практично нічого не відомо, окрім випадку із Манілієм³⁶, який намагався приписати йому авторство свого провального законопроекту про голосування вільновідпущеників (Dio. 36. 42, 3-4). Колегою Красса по цензурі був Квінт Лутатій Катул (Plut. *Crass.* 13), вже згаданий в контексті постійної протидії помпеянським трибунам. Обидва були противниками Помпея — Красс ним був ще з часів їхнього спільного консульства³⁷. Від них можна було сподіватися спільного виступу проти помпеянців, однак на ділі їхня цензура виявилася безрезультатною (Plut. *Crass.* 13), оскільки Катул накладав вето на будь-яку ініціативу Красса (Dio. 37. 9, 3-4). Однак все, що намагався втілити Красс у цей період, було спрямовано на підрив позицій Помпея з метою зробити його становище якомога менш вигідним³⁸.

³³ *Wiseman, T.P.* The Senate and the Populares, 69-60 B.C... — P. 343; *Griffin, Miriam.* The Tribune C. Cornelius... — P. 212.

³⁴ *Swain, H., Davies, M.E.* Aspects of Roman History 82 BC — AD 14... — P. 63.

³⁵ *Gruen, E.S.* The Last Generation of the Roman Republic... — P. 64; *Ward, Allen M.* Politics in the Trials of Manilius and Cornelius... — P. 556.

³⁶ *Marshall, B.A.* Crassus: a Political Biography / B.A. Marshall. — Amsterdam: Adolf M. Hakkert Publisher, 1976. — P. 64.

³⁷ *Любимова О.В.* Конфликт Красса и Помпея в 70 г. до н.э.: его зарождение и причины / О.В. Любимова // *Studia Historica.* — 2013. — Вып. 13. — С. 156–157.

³⁸ *Swain, H., Davies, M.E.* Aspects of Roman History 82 BC — AD 14... — P. 75.

За період цензури Красс пропонував до реалізації два проекти. Перший пов'язаний із наданням громадянства жителям Цизальпійської Галлії, що мешкали за долиною ріки По³⁹. В історіографії переважає загальна думка, що таким чином Красс намагався розширити свою клієнтелу за рахунок позицій Помпея, який мав у цьому регіоні широку клієнтелу, успадковану ще від батька⁴⁰. В контексті цього ж він забезпечив призначення пропретором в Іспанію Гнея Пізона⁴¹, відомого як «зловорожий противник Помпея» — «*infestum inimicum Sp. Pompeio*» (Sall. Cat. 19, 1), однак невдовзі його було вбито, імовірно, помпеевими клієнтами (Sall. Cat. 19, 4-5).

Також Красс намагався ініціювати процес перетворення Єгипту на римську провінцію (Plut. Crass. 13), в чому його активно підтримував Юлій Цезар (Suet. Iul. 11). Т. Вайзман припускав, що таким чином могло бути організоване нове командування для Гнея Помпея⁴², в той час як А. Уорд вважав, що таким чином Красс і Цезар хотіли здобути для себе інструмент, що міг забезпечити їм прихильність Помпея, оскільки кожен із них вбачав у Єгипті широкий потенціал для економічної, політичної та військової могутності⁴³. Р. Сігер, Д. Шоттер, Г. Суейн, Б. Маршалл та Г. Скуллард притримуються думки, що Красс розглядав Єгипет виключно як поле для комерційних можливостей та розширення клієнтели для себе та підприємницької частини вершників (публіканів) і заперечують, що таким чином мала бути створена військова основа для протистояння Помпея⁴⁴. Подібної думки дотримується і В.К. Хрустальов, вважаючи правдоподібними слова Цицерона про жадобу і користолобство, які рухали Крассом⁴⁵.

Реконструювати цей епізод діяльності Красса надзвичайно складно, оскільки основне джерело — промова Цицерона «*De rege Alexandrino*» — збереглося виключно у фрагментах коментатора схоліаста з Боббіо (Schol. Bob. 92-93 Stangl). Окрім цього, є тільки короткі свідчення Светонія (Suet. Iul. 11) та Плутарха (Plut. Crass. 13). Однак, на нашу думку, інформації все ж достатньо, щоб переглянути загальноприйняту в історіографії теорію.

³⁹ Wiseman, T.P. The Senate and the Populares, 69-60 B.C. — P. 345.

⁴⁰ Gruen, E.S. The Last Generation of the Roman Republic... — P. 69; Seager R. Pompey the Great: a political biography... — P. 66; Shotter, D. The Fall of the Roman Republic... — P. 53; Wain, H., Davies, M.E. Aspects of Roman History 82 BC — AD... — P. 75-76; Ward, Allen M. Cicero's Fight against Crassus and Caesar in 65-63 B.C. / Allen M. Ward // Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte. — 1972. — Bd. 21, H. 2. — P. 245-246.

⁴¹ Gruen, Erich S. Pompey and the Pisones / Erich S. Gruen // California Studies in Classical Antiquity. — 1968. — Vol. 1. — P. 159-160.

⁴² Wiseman, T.P. The Senate and the Populares, 69-60 B.C... — P. 345-346.

⁴³ Ward, Allen M. Cicero's Fight against Crassus and Caesar... — P. 249.

⁴⁴ Seager R. Pompey the Great: a political biography... — P. 66; Shotter, D. The Fall of the Roman Republic... — P. 53; Swain, H., Davies, M.E. Aspects of Roman History 82 BC — AD 14... — P. 76; Marshall, B.A. Crassus: a Political Biography... — P. 66; Scullard, H.H. From the Gracchi to Nero. A History of Rome from 133 B.C. to A.D. 68 / H.H. Scullard. — 6th ed. — London and New York: Routledge, 2011. — P. 91.

⁴⁵ Хрустальов В.К. «Египетский вопрос» в римской политике... — С. 148.

По-перше, не зовсім ясно, чому дослідники відкидали військовий характер імовірної анексії Єгипту, адже зі свідчень Светонія випливає цілком протилежне. Зрозуміло, як справедливо зауважив В.К. Хрустальов, Цезар, будучи в 65 р. курульним еділом, ніяк не міг розраховувати на головнокомандування⁴⁶. Однак, описуючи законопроект, який Цезар намагався проштовхнути за допомогою народних трибунів, Светоній говорить наступне: «*Conciliato populi favore temptavit per partem tribunorum, ut sibi Aegyptus provincia plebiscito daretur, nactus extraordinarii imperii occasionem...*» (Suet. Iul. 11). Необхідно звернути увагу на заключні слова фрази — «*nactus extraordinarii imperii occasionem*». В даному випадку «*occasionem*» (*occasio*, -*onis*) можна трактувати двояко: як «випадок» і як «військова сутичка, напад». На нашу думку, тут придатніший до використання другий варіант, оскільки в цій частині фрази йде мова про надання екстраординарного імперія, тобто військового командування. Таким чином, вся фраза перекладатиметься так: «Привернувши прихильність народу, [Цезар] спробував плебісцитом через частину трибунів передати собі провінцією Єгипет, отримавши екстраординарний імперій для нападу». Отже, в даному випадку мова йде про перетворення Єгипту на провінцію шляхом військової операції.

По-друге, ми припускаємо, що Цезар також міг розраховувати на участь в цій військовій кампанії. Навряд чи йому визначалася ключова роль — оскільки мова йде про екстраординарний імперій, то на нього мав претендувати вмілий полководець, яким він в 65 р. до Р.Х. ще не був. Але таким був Красс — один із полководців Сулли, який заслужив *ovationem* (піший триумф) за перемогу над Спартаксом. Для Цезаря ж в законопроекті могло бути прописане місце легата із широкими повноваженнями, яким був Авл Габіній у війську Помпея (Cic. De imp. Pomp. 19, 57).

І по-третє, Єгипет навряд чи можна було вважати легкою здобиччю, про що вже говорить порівняння Крассом потенційної війни із Югуртинською [Schol. Bob. 92 Stangl]. Така військова кампанія потребувала б одночасного залучення флоту і наземних військ під єдиним командуванням, для чого й передбачалося надання екстраординарного імперія, імовірно — подібного до такого, який отримав Помпей за законами Габінія та Манілія.

Отже, військовий характер перетворення Єгипту на римську провінцію передбачав фактичну появу ще одного полководця зі значними військами і широкими повноваженнями. Імовірно, що цим полководцем мав бути сам Красс. А тому, на нашу думку, не варто відкидати антипомпеянську спрямованість пропозиції Красса анексувати Єгипет. Цілком зрозуміло, що Катул та його оточення не могли дозволити подібного (Plut. Crass. 13), оскільки двох полководців із надзвичайними повноваженнями Республіка в той час не могла пережити.

Зазнавши невдач під час цензури, Красс все ж не полишив спроб «підготуватися» до повернення Помпея. Мається на увазі аграрний законопроект

⁴⁶ Там само. — С. 147–148.

Сервілія Рулла, який розглядався наприкінці 64 та на початку 63 рр. до Р.Х. і якому Цицерон присвятив свою першу консульську промову.

Цей законопроект передбачав здійснення широкомасштабного перерозподілу земель в Італії (Cic. Leg. agr. 24, 63; 28, 75) на користь безземельного міського плебсу. Здійснюватися це мало за рахунок великого розпродажу державних земель та іншого майна в провінціях (Cic. Leg. agr. 15, 38-40; 16, 40-41), використання податків з провінцій та трофеїв, отримуваних у війнах (Cic. Leg. agr. 22, 59). За рахунок вказаних прибутків спеціальна комісія децемвірів (Cic. Leg. agr. 10, 26; 11, 27-29) повинна була викуповувати у власників та перерозподіляти державні землі в Італії, зокрема агег *Campanus*. Децемвірам, що мали працювати протягом п'яти років (Cic. Leg. agr. 13, 32), передбачалося надати надзвичайно широкі повноваження: *imperium pro praetore cum auspiciis* (Cic. Leg. agr. 11, 29; 12, 31; 13, 32-34; 17, 45), право на судову владу у всіх провінціях та по всій Італії (Cic. Leg. agr. 13, 33; 14, 36); право на свій розсуд відчувувати податки з провінцій (Cic. Leg. agr. 13, 33; 24, 64); право на виведення колоній; право на командування військами у всіх провінціях з підпорядкуванням їм чинного промагістрата (Cic. Leg. agr. 20, 53-54); право на вилучення всієї військової здобичі на користь аграрної реформи (Cic. Leg. agr. 2, 59) та ін. Законопроект Рулла так і не був прийнятий через потужний опір Цицерона, який наполягав на тому, що цей він має антипомпеянський характер (Cic. Leg. agr. 9, 23-24; 18, 49-50).

Стосовно цієї проблеми в історіографії існує два цілком протилежні підходи. Прихильники першого погоджуються зі словами Цицерона, що цей аграрний законопроект був у першу чергу спрямований проти Помпея — таким чином Красс та Цезар намагалися підготувати базу для протистояння із ним. Цю точку зору підтримували такі дослідники, як Т. Моммзен⁴⁷, К. Сондерс⁴⁸, Р. Сміт⁴⁹, Д. Стоктон⁵⁰, Г. Скуллард⁵¹.

Ключові позиції другого підходу полягають в наступному: законопроект готувався в інтересах Помпея, оскільки за допомогою цього він міг одночасно реалізувати свої розпорядження на Сході і нагородити землею ветеранів; проект підтримувався Цезарем, так як він намагався заслужити прихильність Помпея; «антипомпеянський характер» проекту є майстерною вигадкою Цицерона та ін. Цю теорію розробляли у своїх працях П. Гурвіч⁵², Г. Самнер⁵³, Е. Груен⁵⁴, Р. Сігер⁵⁵, Т. Вайзман⁵⁶, Д. Шоттер⁵⁷.

⁴⁷ Моммзен Т. История Рима. Т. 3: От смерти Суллы до битвы при Тапсе / Теодор Моммзен. — Москва: ОГИЗ ГОСПОЛИТИЗДАТ, 1941. — С. 145–148.

⁴⁸ Saunders, Catharine. The Consular Speeches of Cicero / Catharine Sanders. — The Classical Weekly. — 1917. — Vol. 10, No. 20. — P. 153–154.

⁴⁹ Smith, R.E. Cicero the Statesman / R.E. Smith. — Cambridge: Cambridge University Press, 1966. — 269 p. — P. 99.

⁵⁰ Stockton, David. Cicero: a Political Biography / David Stockton. — London: Oxford University Press, 1971. — P. 88–90.

⁵¹ Scullard, H.H. From the Gracchi to Nero... — P. 92.

⁵² Гурвич П.Б. Цицерон и lex Servilia agraria / П.Б. Гурвич // ВДИ. — 1949. — № 2. — С. 249.

Детальний розбір обох підходів та їх аргументацій потребує окремого дослідження, тут же будуть висловлені лише деякі припущення на користь того, що Гней Помпей не міг підтримувати цей проект. Наприклад, ним передбачалася особиста присутність кандидатів у децемвіри, а є сумнівним те, що в Римі знайшлося б стільки довірених людей Помпея, враховуючи, що його найвідданіші соратники були легатами в його війську на Сході, а помпеянці в самому Римі були деморалізовані судовими справами. Також, на той час, коли Сервілій Рулл розробляв свій проект — а це кінець 64 р. до Р.Х. — Мітридат був ще живий, відступав до Боспорського царства і розробляв плани подальшого протистояння із Римом, тож навряд чи Помпей міг вже тоді сподіватися на швидке закінчення війни і готуватись до затвердження в Римі своїх наказів із влаштування східних провінцій (особливо враховуючи те, що ці накази ще не були віддані). Таким чином, на нашу думку, теорію про помпеянський характер варто вважати такою, що не заслуговує довіри.

Як передають джерела, Помпей дійсно робив спроби підготувати ґрунт для свого повернення. Так, в другій половині 63 р. до Р.Х. він відправив до Риму свого легата Метелла Непота із завданням зайняти посаду народного трибуна і посприяти своєму патрону (Plut. Cato. 20). Непот, ставши трибуном на 62 р. до Р.Х., практично одразу ж висунув дві пропозиції: негайно повернути до Риму Помпея з усім його військом, щоб придушити заколот Катіліни, який саме тоді був у розпалі (Plut. Cato. 26; Dio. 37. 43. 1) і дозволити йому заочно висуватися в консули⁵⁸. Однак Марк Порцій Катон звів старання Непота нанівець (Plut. Cato. 26). Також, вже наближаючись до Риму, Помпей просив відкласти консульські вибори, щоб посприяти іншому своєму легатові — Пупію Пізоніві — стати консулом. Але і цього разу Катон виступив проти (Plut. Pomp. 44).

Отже, як ми бачимо, впродовж періоду 66–63 рр. до Р.Х. у Римі діяла антипомпеянська опозиція, представлена двома групами римських політиків. Перша група — представники сенатських кіл, які не могли миритися із тим, що Гней Помпей заволодів надзвичайними повноваженнями і мав безпрецедентні сили для війни з Мітридатом. Цю групу очолювали Катул, Гортензій і Метелл Пій; за допомогою свого брата підтримку їм надавав і Лукулл, який згодом, разом із Катоном, стане центральною фігурою антипомпеянської сенатської опозиції вже після повернення Помпея. З іншого боку, проти Помпея розгорнув діяльність Красс, який намагався здобути для себе не менших повноважень та військової сили, які мав Помпей, щоб успішно конкурувати із ним. Оскільки в той час найвидатніші прибічники Помпея перебували при його війську на Сході, в Римі помпеянці не могли утримати позицій. Таким чином, на час повернення Гнея Помпея в 62 р. до Р.Х. його прихильники були практично усунуті з

⁵³ Sumner, G.V. Cicero, Pompeius and Rullus / G.V. Sumner // Transactions and Proceedings of the American Philological Association. — 1966. — Vol. 97. — P. 582.

⁵⁴ Gruen, E.S. The Last Generation of the Roman Republic... — P. 338–393.

⁵⁵ Seager R. Pompey the Great: a political biography... — P. 69.

⁵⁶ Wiseman, T.P. The Senate and the Populares, 69–60 B.C... — P. 349–350.

⁵⁷ Shotter, D. The Fall of the Roman Republic... — P. 55.

⁵⁸ Seager R. Pompey the Great: a political biography... — P. 72–73.

римської політичної сфери, а всі їхні спроби заздалегідь підготувати платформу для успішного повернення Помпея не мали успіху. Через це згодом, як відомо, він зазнав невдачі при спробах нагородити землею своїх ветеранів та затвердити в сенаті свої розпорядження на Сході, що й підштовхнуло його до союзу із Крассом та Цезарем.

Andrii Koval

ANTI-POMPEIAN OPPOSITION IN ROME DURING 66–63 B.C.

The article is dedicated to the activity of anti-Pompeian opposition during the period of Pompey's absence from 66 to 63 B.C. The main purpose is to consider a background of his political failures in the end of 60-s BC. Some key issues of that period are revised: the trials of the tribunes, the issue of annexation of Egypt, agrarian bill of Rullus etc. The author concludes that opposition to Pompey had been used his absence and the weakness of Pompeian party to make Pompey's political positions more difficult on the eve of his return.

Keywords: *Pompey the Great, Pompeians, trial of Manilius, agrarian bill of Rullus, Egyptian question, Crassus, Cicero, Cato.*